

GENEL OLARAK DİN KAVRAMI

1. DİN NEDİR?

Din, “yol, inanç, âdet, bağ, töre, kulluk” anlamlarına gelir. Din kelimesinin Arapça “dâl-yâ-nûn” kökünden türetilmiş mastar veya isim olduğu kabul edilir. Sözlüklerde “âdet, durum; cezâ, mükâfat; itaat; hesap; hüküm ve ferman; bağıllık” gibi anlamlara gelir. Terim olarak din, müşahhas olması zorunlu olmayan insanüstü bir güçle insanın ilişkisini açıklayan inanç, ibâdet ve ahlâk kurallarından oluşan sistemlerine verilen genel bir isimdir. Din, sözlük anlamı ile insanların yaratıcı olarak kabul ettikleri üstün güce olan îmanlarını, ona yapacakları ibâdetlerin bütünü ve bu îmâna göre davranışların nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yolu¹ olarak tarif edilir.

Sühreverdî *Avârif*² inde şöyle tarif eder:

Din (kelimesi), inkıyâd (boyun eğmek) ve huzûdur (tevâzudur). “Aşağı seviyede” veya “mütevâzi” demek olan “dûn” kelimesinden müştaktır (türemiştir). Mütevâzi olan her şey (ya da herkes) aşağı seviyede olur. Din de, insanın kendini Rabb’ine teslim etmesidir (kendisini O’nun aşağı seviyesinde

1 İlhan Ayverdi, *Kubbealtı Lugatı: Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 287.

görmesi, O'na boyun eğmesi, O'nun karşısında mütevâzi olmasıdır).²

Din; dâl, ye ve nûn bütün alt anlamların kendisine döndüğü tek köktür. Din bir tür boyun eğme ve itaattir. Din itaat etmek demektir. “Âdete din denilir” ifadesine gelince, bu ifade doğru ise kaynağı şudur: Nefs bir şeyi âdet ettiğinde onunla birlikte gider ve ona boyun eğer. “*Din gününün sahibi.*” (Fâtîha, 4) ifadesi de buradan gelir. Din günü hüküm günü demektir. Bazı bilginler hesap ve cezâ günü olduğunu ileri sürmüştür. Hangisi olursa olsun, din itaat edilen emir demektir.

Din “dane” [boyun eğdi] fiilinden türetilmiştir ve Kur’an’da çeşitli tarz ve yönleriyle bu anlamı korumuştur. Din kelimesinin Kur’an’da geçen anlamları şunlardır:

Tevhit: Tevhit Allah’a itaatla birlikte O’ndan başka ilâh olmadığına tanıklık etmektir.

“Allah sadece kendisine ibâdet etmenizi emretmiştir. İşte bu dosdoğru dindir.” (Yûsuf, 40).

Hesap: Hesap günü geldiğinde kul boyun eğer ve yaptıklarını inkâr edemez:

“Din gününün sahibi.” (Fâtîha, 4).

Allah’ın hükmü ve takdiri.

Hz. Yûsuf’u hapseden hükümdarın hükmüne itaat, çünkü din hükme itaat demektir.

Yûsuf, Allah dilemedikçe hükümdarın dinine göre kardeşini alıkoymazdı. (Yûsuf, 76).

İhlâs, İslâm ve îman:

“Allah katında din İslâm’dır.” (Âl-i İmrân, 19).

2 Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, s. 187.

İbnü'l-Arabî'nin dine bakışı iki yönlüdür: Sözlük anlamıyla (birinci nokta) ve şer'î anlamıyla din (ikinci nokta).

Bu nedenle aşağıda terimin iki yönünü İbn Arabî'nin yorumuna göre anlamaya çalışacağız ve İbn Arabî'nin dinlere karşı tavrını inceleyeceğiz.

İbnü'l-Arabî dinin sözlük anlamından üç kavram çıkartır. Buna göre din cezâ (karşılık ve amelin sahibine dönmesine), boyun eğme ve âdettir. İbnü'l-Arabî şöyle der:

Din cezâdır:

“Din cezâdır, başka bir ifadeyle [kişiyi] mutlu eden ve etmeyen şey ile karşılık vermektir. Mutluluk veren cezâ *'Allah onlardan râzı olmuş, onlar da O'ndan râzı olmuşlardır.'* (Mâide, 119) âyetinde dile getirilmiştir. *'Sizden haksızlık yapanlara büyük bir azap tattırırız.'* (Furkân, 19) âyetinde belirtilen ise, mutluluk vermeyen şey ile cezâlandırmaktır. *'Onların günahlarını affederiz.'* (Ahkâf, 16). Bu da cezâdır. Böylece dinin cezâ demek olduğu anlaşılmıştır.”

“Hz. Peygamber şöyle buyurur: *'Dinini değiştiren kimse...'* Böylece şirke din dememiştir, çünkü din cezâ (karşılık) demektir ve müşrik olarak işlediği iyilikte ne geçmişte ne de gelecekte bir karşılık yoktur. Müşrik, mekânı olan ve hiçbir zaman çıkmayacağı ateşe vardığında ise bu da kesinlikle bir cezâ değil, her şeyi kuşatmış rahmetin belirlediği bir tahsistir. Böylelikle Hz. Peygamber 'din' derken, karşılığında hayır ve kötülükte karşılığı olan dini kastetmiştir.”

Başka bir ifadeyle din cezânın sebebidir. Bunun nedeni, şirk varken herhangi bir amelin fayda vermeyeşine bağlıdır. Müşrik yararlı amel ve iyilikler işlediğinde, bunlara bir karşılık, yani cezâ ve onun olabirliğini meydana getiremez.

Çünkü müşrik hesaba çekilmeyecek, cehenneme girecektir, bu ise bir cezâ (karşılık) değil, tahsistir.

Burada müşrikten kasıt ateş ehlidir ki, ateş ehlinin yeri ateştir. Dolayısıyla onların cehenneme gitmesi bir cezâ (karşılık) değil, tahsistir.

Din boyun eğmektir:

“[‘Allah katında din İslâm’dır.’ âyetindeki] Söz konusu din, bilinen ve tanınan bir dindir. İslâm boyun eğmek demektir. O halde din, senin boyun eğmenden ibarettir. Allah’ın farz kıldığı şeye ‘boyun eğmek’ özelliğiyle nitelenen, dini yerine getiren ve onu namazı yerine getirdiği gibi yerine getirendir. O halde kul, dini inşa eden, Hak hükümleri koyandır. Boyun eğmek senin fiilinin kendisidir, din de senin fiilindedir.”

(*Hâdiselere karşı itirazı terk etmek, boyun eğmenin hakikatidir.*³)

Din -ki boyun eğmektir- Allah’ın şeriat yaptığı şeye boyun eğmek, boyun eğmek ise uymak demektir.

İşte bu, Kur’ân-ı Kerîm’in, “*De ki: Allah’ı seviyorsanız, bana uyun, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.*” (Âl-i İmrân, 31) âyetinde işaret edilen şeydir. “Bana uyunuz” ifadesinde hem uyma ve hem de yöneliş dikkate alınır.

Din âdet [dönmek] ve alışkanlık demektir:

“Allah dini âdet [dönmek] diye açıklamıştır. Çünkü hâlinin gerektirdiği ve talep ettiği şey kula dönmüştür. O halde din âdet demektir. Âdetin anlamı, işin kendi hâline dönmesi demektir. Bu ise burada değildir, çünkü âdet aynı zamanda tekrar demektir. Biz biliyoruz ki, insan olmada

3 Yazarın Notu.

Ali Mehmet'in ayınıdır, halbuki insanlık tekrarlanmamıştır. İnsanlık tekrarlanmış olsaydı, çoğalmış olurdu. İnsanlık, tek hakikattir. Oysa duyu düzleminde şöyle diyoruz: 'Bu benzerlik nedeniyle insanlık tekrarlanmıştır.' Sahih hükümde ise tekrarlanmadığını söyleriz."

Burada İbnü'l-Arabî dinin dönmek ve tekrarlanmak anlamındaki "âde" kelimesinden türetilerek, "benzeriyle karşılık vermek" anlamına geldiğini açıklar. Âdet, benzerin tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Din âdettir demek, insanın hâlinin gerektirdiği şey ile [yaptığının] kula dönmesi demektir. O da cezâ (karşılık) şeklindeki dinin birinci anlamına benzer.

İbnü'l-Arabî dini şer'î açıdan iki kısma ayırır: Allah katında din ve yaratıkların katında din. Allah katında din, peygamberlerine indirdiği dindir. Bu din, şeriatların formlarında ortaya çıkış aşamalarında birliğini yitirmez. Buna göre ilâhî din birdir ve her zamanda o zamanın peygamberinin şeriatının formuyla gözükür. Bütün şeriatlar, o biricik ilâhî şeriatın sûretlerinden başka bir şey değildir (bu din Âdem ile başlamış ve Hz. Muhammed ile sona ermiştir). O din, son peygamberin şeriatıyla tamamlanmış dindir.

Halk, yani insanların katındaki din ise, Allah tarafından gönderilmemiş, halk tarafından âdet edinilmiş kanunlardır. Bu kanunlar, ilâhî hükme uygun olduklarında Allah onları şeriat yaptığı şeyler gibi dikkate almıştır. Bu kısma örnek olarak ruhbanlığı verebiliriz.

İbnü'l-Arabî şöyle der: "Din ikidir: Allah katında, Allah'ın kendisine bildirdiğinin ve Allah'ın bildirdiğinin bildirdiği kimsenin katında din; halkın katındaki din. Hak, bu dini de dikkate almıştır. Allah katındaki din, Allah'ın seçtiği ve

halk dinine karşı yüksek paye verdiği dindir. Bu din şu âyette dile getirilmiştir: *'Allah katında din İslâm'dır.'* İslâm boyun eğmek demektir. O halde din senin boyun eğmenden ibarettir. Allah katından olan Allah'ın koyduğu şerîattır. İkinci tür ise halk katında bilinen bir peygamberin örfte bilinen bir yolla getirmedeği nevamis-i hikemiyye'dir (hikmet kanunları). Bu yüzden bunlar ilâhî şerîat ile birlikte ortaya çıkan hikmet ve dirliğe uygun (faydalı) olduklarında, Allah onları kendi katından farz kıldığı şerîat gibi muteber saymıştır." (...)

Din, Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tektir. Bütün şerîatlar ise inanç tohumlarına veya birbirine bağlı halkalara benzer. *Fusûsu'l-Hikem*, İbnü'l-Arabî'nin dinlerin farklılığını ortaya koyduğu en nefis kitaptır. Buna göre her peygamberin diğer peygamberlerin şerîat ve hakikatinden ayrı ve farklı bir şerîatı ve yöntemi vardır. Böylece "birleştirici hakikat"e veya cevâmü'l-kelime'ye ulaşır ki, o da Muhammed Peygamber'dir ve onunla bu tek din sona erer.

Bir insan dinlerin birliği ile tek din arasında nasıl bir fark bulunduğunu sorarsa, şöyle cevap veririz: Bunları zaman kavramı ayırır. Din aslında tektir ve Yahudilik, Hıristiyanlık gibi dinlerin sûretlerinde farklılaşmıştır. Şeyh-i Ekber dinlerin birliği fikrinde olsaydı, bu zamanda da -ki bu zaman İslâmiyet'in zamanıdır- geçmiş bütün dinleri, geçmiş ve önceki bir hakikat gibi değil, hâlihazırda geçerli bir hakikat olarak kabul etmek zorunda kalırdı. O halde tek din fikri, belirli bir zamanda sadece bir şerîatı benimsemeyi gerektirir. Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Hıristiyanlık döneminde Yahudilik geçmiş bir hüküm olarak kabul edilir, geçmiş bir hüküm olarak ona inanmak gerekir. Fakat Hıristiyanlık devrinde Yahudiler Hıristiyanlarla birlikte tek din mensubu sayılmamışlar, aksine bu durumda Hıristiyanlık gerçek din,

Yahudilik ise dinler tarihi kapsamına girer. Aynı şey İslâm diniyle geçmiş dinlerin ilişkisinde söz konusudur.

Yani İslâm gerçek din, diğer dinler ise dinler tarihi kapsamındadır.

İbnü'l-Arabî dinlerin birliği fikrinde olmamıştır, bunun yerine “tek din” inancına işaret etmiştir. Bu tek din, belirli bir zamanda tek bir şeriatı kabul eder ki, o da devrin şeriatıdır ve Hz. Muhammed ile sona ermiştir. Bu bitişten şu sonuç çıkar: Bu din, bütün boyutlarıyla kuşatıcılık özelliğine sahiptir. Böylece İbnü'l-Arabî'de gördüğümüz ve çağdaş araştırmacıların iddia ettikleri gibi dinlerin birliği fikrini çağrıştıran her ifade, gerçekte başka bir şeye değil, Muhammedî dinin kuşatıcılığına işaret eder.

İbnü'l-Arabî şöyle der:

*“Sizden dininden dönüp de ölen kimse
Dinin en kapsamlısını inkâr etmiştir
Çünkü o tek hakikat sahibidir
Başka bir yerden gelmiş bir muhalifi de yoktur
Tek dinin her şeyi getirmiş olması onun şeriatıdır
Şeriat koyucudan hükümler o dinde böyle gelmiştir.*

‘Çünkü o’ ifadesindeki zamir, dini gösterir. Allah şöyle buyurur: *‘Her biriniz için bir yöntem ve şeriat kıldık.’* (Mâide, 48). Burada ‘sizden her biriniz’, ümmetlere değil, peygamberlere işaret eder.”⁴

Ken’an er-Rifâî dini, “cisimden ve varlıktan münezze aşkın ve îmânın, renksiz ve keyfiyetsiz olan bu yüksek duygunun dünya planında bulduğu şekil, aldığı formasyon”⁵ olarak tarif etmektedir.

4 Suad el-Hakîm, *İbnü'l-Arabî Sözlüğü*, s. 149-153.

5 Sâmîha Ayverdi - Safiye Erol - Nezihe Araz - Sofi Huri, *Ken’an Rifâî ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, s. 180.

O dine, sadece amele taalluk eden (amelle ilgili) ve her dine göre değişen formal müesseseleri değil, prensipleri anlıyordu ve bunu “fizik ve psişik âlemde görülen harikulâde intizam ve gayeli, planlı bir kâinat görüşü olarak ve insan idrâkine namütenahi (sonsuz) cüzler hâlinde dökülen küllî varlığın, mânâ dolu bir vahdet hâlinde idrak edilmesi keyfiyeti” diye vasıflandırıyor. ⁶ İnsanın kendi üzerinde tesis edeceği şuurlu bekçilik inanma, anlaşma, sevmeye ve müsamaha unsurlarından mürekkep, karşılıklı yardım ve menfaatsizlik şartları ile sınırlanmış bir zemin üzerinde mümkündür ki, esasen din de bunun cemiyet planında ifadesini bulmuş şeklidir. ⁷

Din, hikmet, insaniyet ve ahlâktır. ⁸

Dinin esası îman, yani Allah’ı sevmek ve bu îmanın ruhu da halkı sevmektir. Hilkatın gayesi ahlâk güzelliği olduğuna ve Resûlullah Efendimiz’in, “*Ben güzel ahlâkı yaymaya ve tamamlamaya memurum ve Allah indinde sizin makbulünüz, güzel ahlâka sahip olanlarıdır.*” buyurmuş olmalarına nazaran, bu dediğimiz gönül bilgisini hâsıl edecek kudretin mekârim-i ahlâkiye, ahlâk güzelliği olduğuna şüphe yoktur. ⁹

Ken’an Rifâî bir gün, içimizden birinin kendisine sorduğu “Din nedir?” sorusunu “Din ahlâktır.” diye cevaplandırmış ve aldığı bu kısa cevaptan biraz da şaşırılmış olan muhatabına, “Niçin şaşıyorsun? Resûlullah’da her dinin bir ahlâkı vardır, Müslümanlığın ahlâkı ise hayâ ve edeptir diyor.” diye ilave etmişti. Aynı soruyu Müslümanlığa muâriz (karşı) bir kimse Hazreti Muhammed’e sorduğu zaman o da, “*Din*

6 Sâmiha Ayverdi - Safiye Erol - Nezihe Araz - Sofi Huri, *a.g.e.*, s. 165.

7 Sâmiha Ayverdi - Safiye Erol - Nezihe Araz - Sofi Huri, *a.g.e.*, s. 171.

8 Ken’an Rifâî, *Sohbetler*, s. 486.

9 Ken’an Rifâî, *a.g.e.*, s. 448.

güzel ahlâktır.” diye cevaplandırmıştı. Sual sahibi ondan bu cevabı alınca önünden yanına geçip sualini tekrarlardı, gene, “Güzel ahlâktır.” diye cevaplandırdı. Sonra öteki yanına geçti, arkasına geçti, her seferinde aynı şeyi sordu ve nihayet mekân üzerinde başka cihet (yön) kalmayınca Hazreti Muhammed en sabırlılardan daha sabırlı ve sakin bir tebessümle boynunu büküp gene, “Görüyorsun ya işte!.. Güzel ahlâktır.” diye karşılık verdi. Bu hâdise bize Müslümanlığın ne taraftan bakılırsa bir ahlâk düsturu ve tanzim edicisi olduğunu anlatma bakımından çok ehemmiyetlidir.¹⁰

Dinin vazifesinin insanları ahlâka sevk etmek olduğunu ve ahlâklı kimselerin ise dine muhtaç olmadıklarını söyleyen bir kimsenin fikirleri üzerinde konuşuluyordu:

“Dinin zâhir yüzünden başka, bir de insanoğlunu kemâle eriştirmek, sağlam ve yıkılmaz bir iç hayatı kazandırmak için; riyâzat, mücâhede, tasfiye, hâlini islâh potası içinde temizleme ve pişirme tarafı vardır. ‘Ben ahlâk sahibiyim’ demekle cehil ve gaflet cehennemlerinden kurtulmak ve hakîkî cennet olan ezeli yakınlığa erip aslı fitratını bulmak kabil değildir.

Resûlullah Efendimiz şöyle buyurur: *‘Allah, akli kendisine kulluk hususunda kullanmak için vermiş. Yoksa Rubûbiyet sınırlarını idrak etmek için değil...’*

Onun için, aklın varsa, benim hiçbir şeye ihtiyacım yok demeyip, kendini dünya kirlerinden arıtmaya ve ruhundan cehil ve gafleti silip, onu aslî temizliği ile meydana çıkar-maya bak!¹¹

10 Sâmiha Ayverdi - Safiye Erol - Nezihe Araz - Sofi Huri, *Ken’an Rifâi ve Yirminci Asrın İşığında Müslümanlık*, s. 181-182.

11 Ken’an Rifâi, *Sohbetler*, s. 474.

Peygamber Efendimiz'in yolunda gitsek, asıl ahlâka ehemmiyet vermemiz icap eder. Zîra onun en ehemmiyet verdiği odur. “Ben mekârim-i ahlâkî tekmil (tamamlamak) için gönderildim.” diyen bir Sultan'ın dininde nasıl olur da ahlâk ön safta bulunmaz? Allah'ı tanımayan kimsenin doğruluğu, sahte bir doğruluktur; şundan emin olunuz ki bir fırsatta bu doğruluk nasıl olsa iflas edebilir.¹²

Din yerine başka bir şey kaim olabilir mi? “Hayır. Lâkin dinin de, şerîat, tarîkat ve hakîkat kısımları vardır. Dini şerîattan ibaret zannedenler aldanırlar. Resûlullah Efendimiz, ‘Şerîat gemi, tarîkat deniz, hakîkat da o denizdeki inciler gibidir.’ buyururlar. Şerîatsız tarîkat, tarîkatsız şerîat erbâbı gafildirler.”¹³

“Dinin istediği sadece namaz kılmak, oruç tutmak, sabahlara kadar oturup ibâdet etmek, hayrat ve hasenatta bulunmak değildir. Şunu bilmek lâzımdır ki, Allah fiili ile, kavli ile, sıfatı ve zâtı ile zâhir ve bâtın bütün tasarrufâtı ile insandan zuhur etmiştir. Binâenaleyh Allah'ın lütfu, keremi, kahır, gazâbı insanlara, yine insanlardan zuhur eder. O halde her muamelenin Hak'la olduğunu bilersen kimden incinecek ve kimi inciteceksin? Bizim vücûdumuz Allah'ın kavline, fiiline, tasarruf-ı zâhiriyye ve bâtınıyyesine (zâhir ve bâtın tasarrufuna) bir âlettir, çoğu zaman insan, Hakk'ın bu tasarrufunu kendinden zanneder. Halbuki bu tasarruf ariyet (geçici) ve emânettir. İşte Resûlullâh'ın, “Nefsini bilen Rabb'ini bilir.” diye ifade ettiği düsturun mânâsı budur.”¹⁴

Dinler ahlâkî yönden bakılırsa esas itibarıyla birdir.

12 Sâmiha Ayverdi, *Mülâkatlar*, s. 73-74.

13 Ken'an Rifâi, *Sohbetler*, s. 605.

14 Sâmiha Ayverdi - Safiye Erol - Nezihe Araz - Sofi Huri, *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, s. 223.